

Великі роковини

Іван Франко

Пролог, говорений перед ювілейною виставою "Наталки Полтавки" в пам'ять столітніх відродин української народності

Сцена зовсім темна, далеко видно зарево великої пожежі, на переді сцени направо могила.

Козак-невмирака

Старезний дід, з бандурою, сидить на могилі. Зразу в темноті тільки слабо рисується його силует, він вдивляється в пожежу й декламує глухо, іронічно:

Еней був парубок моторний

І хлопець хоч куди козак!

На лихо вдався він проворний,

Завзятіший од всіх бурлак,

Та греки, як спаливши Трою,

Зробили з неї скирту гною,

Він, взявши торбу, тягу дав,

Набравши деяких троянців,

Осмалених, як гиря, ланців,

П'ятами з Трої наживав.

Він устає, випростовується, бандура бренчить.

Вона горить! Та Троя — Україна

Палає, гине, з серця точить кров.

Здається, вже остання їй година,

Здається, хитрий ворог поборов

Усе! Здається, вся лягла дружина,

Всі мури впали, навіть той покров

Останній, що ним укривають трупи,

І той загарбали хижацькі купи!

Ні, не досить! І в нашому нутрі

Пройшов пожар, сумує попелище!

Ми хробачливі в самому ядрі,

В душі погасло вічнеє вогнище

Живої віри! На страшнім кострі

Згоріла сила! Нижче, нижче, нижче

Схиляються колись так горді чола!

О, Мамо! Бідна Ти, бездітна й гола!

Ми всі такі! Що в інших ганьби знак —

Це ми приймаємо, як хліб насущний!

У інших ренегат — у нас добряк;

У інших підлий — в нас старшим послушний;
У інших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, — в нас лиш: простодушний.
Не стало стиду в нас! Ми в супокою
Упідлимось, ще й горді підлотою.
Далекий грім, пожежа зближається, на сцені робиться видніше.
Козак (показуючи на захід)
О, так! Он там він, той козак моторний,
Що вирвався з пожежі рідних хат;
Не заперечу, вдався він проворний!
Нехай тут гине, пропадає брат,
Нехай тут матір шарпа ворон чорний,
Нехай борців шматує й ріже кат, —
Він рад, що врятував свої пенати,
Тікає іншої шукати хати!
П'ятами накивав від тебе, Нене!
Лишив тебе у ранах, у крові!
Із грудей вирвав серце насталене,
А вткнув якесь собаче — і живи!
І крикнув грімко: "Хлопці, гей до мене!
Не буде тут роси вже, ні трави!
Пропала Мати, ми ще цеї ночі
Кидаймо трупа! Гей же, в світ за очі!
Там жде нас краща доля, там печені
Самі нам голубці влетять у рот!
Хто хоче розкошів, жий в Карфагені!
Хто хоче вивищиться над народ,
І слави, й блиску, й злота повні жмені, —
За мною в Рим! Там храм наш, там кивот!
Що нам ті згарища! Забудьмо Трою!
Вдасть, Рим і розкіш, Карфаген горою!"
І рушили — народам на наругу!
Пішли нової матері шукать!
В серцях згасили навіть тую тугу,
Що тягне пса у рідній буді спать.
Де йдеш, Енею? Пугу! Пугу! Пугу!
Не чують! Дармо кликати і гукати!
Ідіть! Несіть народам всім для виду
Жебрацьку торбу і лице без стиду!
Тим часом розвиднюється трохи, видно попалені села, поле вкрите трупом.
Ох, не сходи ти, сонце, на Вкраїні!

Злякаєшся тих згарищ і руїн!
Осліпніть очі, тут же, в тій годині,
Щоб той страшенний образ, наче шпін,
Не вбився в серці і не пік віднині
Страшніше пекла! Що це? Чути дзвін!
Це ангел дзвонить по мертвим народі,
Бо щоб живий хтось був, — подумать годі.
Чути далекий голос дзвона.

Так, ангел дзвонить. Молотом з алмазу
Він б'є о хрусталевий неба звід.
Ох! Заболіли страшно тут відразу
Всі давні рани! Цей кривавий слід —
Це Берестечко. Тут у кості сказу
З Чуднова взяв. Цей струп, від сотні літ
Незгоєний, — Андрусівська умова!
А тут — Полтава і смага Петрова.

Голос дзвону міцніше й мішається з гуркотом грому, — темніє наново. Козак паде на коліна на могилі.

О, Боже! Чи ж кінець моєї думки?
Вкраїна вмерла — дай мені спочить!
Дай ті катовані віддавна руки
Хоч у могилі без кайдан зложить!
Змажи нас з пам'яті людей, щоб внуки
Не знали, як ми мушили скінчить.
Ти сам, святий, забудь про нас в сій хвилі,
З землею наші порівняй могили!

Удар грому. Козак западається в землю. Ще хвилю гуркоче грім, потім звільна прояснюється, на сході займається велике рожеве зарево — сходить сонце. Сцена представляє той самий краєвид, тільки з зеленими садами, чепурними хатками, направо далеко вежі міста з золоченими банями, довкола могили, розкішні кущі. Калина, черемха у цвіті.

Козак-невмирака

той самий, але відмолоднілий, з бандурою, виходить із-за могили. Іде зразу понурий, у задумі, та звільна його рухи робляться енергійні, голос міцніше.

Здорово проспався, бачу,
По-козацьки, сотню літ.
Ну, та виграю чи втрачу,
А погляну ще на світ,
На ту рідну Україну,
Що колись, як рай, цвіла,
Що мені над все на світі

Наймилішою була.
Хто-то в ній тепер панує?
Хто-то в ній тепер живе?
Як говорить, як співає
Покоління те нове?
Боже, серце жах стискає:
Адже ж, певно, нині в ній
Вже ніхто не зна, не тямить
Нашу мову і пісні!
Десь калмики та киргизи
Топчуть степ, де ми лягли;
Чудь, мордва, чухна та фіни
Наші села заняли,
Боже, пощо з вікового
Сну мені велів ти встать?
Чи щоби з розбитим серцем
Я в могилу ляг назад?

Поступає наперед. За сценою чути хорову пісню — зразу *pianissimo*, потім чимраз
сильніше, та все-таки притишено, мов із віддалення:

Ой, гук, мати, гук,
Де козаки йдуть!
Та щасливая тая доріженька,
Та де вони йдуть.
А де вони йдуть,
Там луги гудуть,
А перед себе та вражих ляшеньків
Облавою пруть.
Козак (із виразом найвищої радості)
Боже, наше рідне слово!
Наша пісня ще живе!
І про нас ще пам'ятає
Покоління те нове!
Ще співає про козацтво,
Про його кривавий бій!
Ах, значить, ще не в могилі
Той народ коханий мій!
Озирається по сцені.
Ах, значить, оті цвітучі
Села, ниви і садки —
Це українські оселі,
Це України вінки!

А оті могили-гори,
Де борці старії сплять,
Уквітчали любі руки,
Знать, українських дівчат!
Ще українець збирає
Із цих нив для себе хліб,
І не топче чужениця
Нашу славу і наш гріб!
Поступає ще далі наперед і озирає публіку.
Ах, а тут! Предивне диво!
Тайна поміж тайн страшних!
Це ж Енеєві потомки!
Та що стало нині з них?
Ті, що перед сто літами,
Як згорів наш рідний дім,
Накивають йому п'ятами
Не задумались зовсім, —
Ті під материні крила
Знов згорнулися в любові
І бажають в рідній хаті
Рай зготовити собі.
Ї дивіть, горять їх очі
Тим самим огнем святим.
Як горіли тої ночі,
Коли друг мій, побратим,
Коли славний, безталанний
Щирий батько наш Богдан
У важкій годині скликав
Запорожців на майдан.
Тямлю ніч цю, як сьогодні!
Вколо нас реве Дніпро
І клекоче Ненаситець,
Кам'яне гризе ребро.
А в степу напроти Січі
Це не хижая сова —
А Кодацька лядська кріпость
Свої кігті висува.
У Богдана сльози в оці,
Та вогонь в душі, в словах.
"Згинем, браття, або вгору
Піднесем свободи стяг!

Згинуть — нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в війні;
Хто ненавидить кайдани, —
Тому війни не страшні!
Чи послабли наші сили?
Потупилися шаблі?
Чи в серцях ви погасили
Дух лицарський взагалі?"
І гучніше хвиль Дніпрових
Крик козацтва заревів:
"Або ляжем головами,
Або виб'єм ворогів!"
В жовтім світлі смолоскипів,
Що горіли серед нас,
Ув очах козацьких блисло
Десять тисяч іскор враз.
Гей, тих десять тисяч іскор —
То був, браття, той підпал,
Що підняв страшну пожежу
Аж по Буга й Сяну вал.
Гей, тих десять тисяч іскор —
То був, браття, той розмах,
Що історію України
Повернув на інший шлях.
Бачу, бачу тії іскри!
Мовиш: "Мало їх? невже ж?
Що? На тридцять мільйонів
Десять тисяч не знайдеш?"
Мовиш: "Де нам взять Богдана?"
Тільки ти придатний будь
На святе, велике діло!
Загартуй думки і груди!
До високого літання
Ненастанно пробуй крил,
А Богдан прийде, як сума
Ваших змагань, ваших сил.
До великого моменту
Будь готовий кожний з вас, —
Кожний може стать Богданом,
Як настане слухний час.
Мовиш: "Нині інші війни".

Ну, то іншу зброю куй,
Ум гостри, насталою волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кожний думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мушиш дати ти одвіт.
Кожний думай: тут, в тім місці,
Де стою я ув огні,
Важиться тепер вся доля
Величезної війни.
Як подамся, не достою,
Захитаюся, мов тінь, —
Пропаде кривава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держися
І дітей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
"Чи побіди довго ждати?
Ждати довго!" То й не жди ж!
Нині вчися побіждати,
Завтра певно побідиш.
Та ж не даром пробудився
Український жвавий рід.
Та ж не даром іскри грають
У в очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях, у твердих.
Довго нас наруга жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: "Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!"

1898

Примітки

Вперше опубліковано в "Літературно-науковому віснику" (т.4, кн.2, с.129—136).
Подається за виданням: Франко І. Твори. 1929. Т. 28, кн. 2, С. 5 — 54.

Еней був парубок моторний – перші рядки "Енеїди" І.Котляревського.

Берестечко – містечко у Волинській області, місце битви українського і польського війська в 1651 р.

Чуднов – районний центр Житомирської області, місце битви українського і російського війська з польським в 1660 р.

Андрусівська умова – угода Росії і Речі Посполитої 1667 року, за якою Україну було розділено по Дніпру.

Полтава – кампанія 1709 року.

батько наш Богдан – Хмельницький.

Ненаситець – назва порогу на Дніпрі.

Кодацька лядська кріпость – збудована в 1635 р. над Кодацьким порогом для контролю над козаками. Залишки її збереглися на околиці сучасного Дніпропетровська.